

Доц. д-р Даниел Павловски

Меѓународен славјански универзитет „Гаврило Романович
Державин“ Свети Николе – Битола – Република Македонија

МУЛТИСЕКТОРСКА СОРАБОТКА ВО РАБОТА СО ДЕЦА ВО РИЗИК

UDK: 364-787-053.2-058.51

Апстракт

Денес социјалните проблеми ги надминуваат границите на областа во која се појавуваат и истите се провлекуваат низ различни општествени сектори. Од тие причини и решенијата за нив треба да бидат сеопфатни, флексибилни и прилагодени на новата реалност. Прилагодувањето на актуелните состојби, меѓу другото, значи и мултисекторска соработка која во својата основа подразбира справување со проблемите преку заедничко и истовремено делување на субјекти од различни сектори.

Мултисекторска соработка се однесува на активности кои се организираат, реализираат и во кои учествуваат субјекти од различни сектори, преку споделување на одговорноста, но и искористување на нивните ресурси и експертиза. Иако мултисекторската соработка во најголем дел се практикува на локално ниво, истата има можност да се применува во најразлични комбинации во кои се вклучени централната (национална) и локалните власти, претставници на приватниот профитен и непрофитен сектор, како и граѓани кои живеат или работат во конкретната локална заедница.

Имајќи ја предвид комплексноста на појавата на малолетничка деликвенција, односно детско престапништво, која според сите научни сознанија и статистички податоци, бележи намалување на

возрасната граница на децата со воспитно-социјални проблеми и сторителите на кривични дела, но во исто време и зголемување на сериозноста на сторените кривични дела, се наметнува потребата од систематска, организирана и сеопфатна општествена акција. Како резултат на претходно изнесеното, овој труд има за цел да ја објасни потребата од мултисекторска соработка во областа на превенција и справување со проблемот на детско престапништво, но и да ги опише местото, улогата и активностите на клучните актери во оваа област.

Клучни зборови: социјални проблеми, мултисекторска соработка и детско престапништво.

Вовед

Во последните децении најголем дел од земјите во Европа и светот се соочуваат со зголемен криминалитет и детско престапништво. Желбата и потрагата за поголемо материјално богатство го потиснува емоционалното образование и усвојувањето на моралните вредности, односно доаѓа до значителна промена во вредносниот систем, воопшто. Родителите сè почесто се обидуваат преку обезбедување материјални добра на своите деца да го компензираат нивното физичко и целокупно отсуство од семејството. Љубовта кон своите деца не ја покажуваат преку споделување на време, емоции, среќа и поддршка, туку преку купување најразлични производи и услуги. На овој начин настанува „материјализирање“ на улогата на семејството.

За поимот детско престапништво постојат различни и бројни толкувања, а во употреба се многу термини со кои оваа појава или одредени нејзини облици се именуваат. Ваквата состојба произлегува од сложеноста на самата појава, за што придонес имаат различните концептуални пристапи кои водат кон различни решенија.

При што, во минатото не се правеше дистинкција помеѓу детското престапништво и криминалот кај возрасните, меѓутоа денес овие два термини различно се дефинираат и третираат.

Поимот детско престапништво кој е современ и актуелен термин, или малолетничка деликвенција кој е пошироко познат и употребуван поим, се однесува на асоцијално, социопатолошко и криминално однесување, како што се кражби, намерно предизвикување материјална штета, пожар, девијантно однесување, хулиганство, разбојништво и сл.

Во најширока смисла под деликвенција се подразбира однесување со кое се кршат правните и моралните норми во одредено општество и кое предизвикува општествена реакција која е насочена кон заштита на општествените добра и вредности.

Во потесна смисла подразбира кршење само на правните норми.

Поимот деликвенција означува дека малолетникот доаѓа во судир со општеството, односно неговите норми, вредности и закони.

Според Ignjatovic (2005) под деликвенција се подразбира потешкотии во воспитувањето и ситни казниви дела кај малолетниците, кои се појавуваат како „младешки бунт против светот на возрасните“.

Hrcic (2009) наведува дека клучната разлика помеѓу деликвенцијата и останатите форми на девијантно однесување е законот. Деликвенцијата претставува кршење на законските норми. Деликвентното однесување треба да се набљудува од аспект на постојните правни норми во конкретното општество.

За поимите престапништво и девијантност е карактеристично што истите можат да се менуваат во времето и просторот, она што се смета за нормално однесување во едно културно опкружување во друго може да се означи како девијантно (Gidens, 2003).

Деликвенцијата не претставува медицинска дијагноза, таа е социјална болест, бидејќи за деликвенти се сметаат лицата кои не живеат во склад со моралните и законските норми на општеството

како резултат на што повремено или постојано се наоѓаат во конфликт со законот.

Имајќи ја предвид сериозноста на детското престапништво и последиците што оваа појава ги предизвикува врз поединецот и општеството, во овој труд се потенцира потребата од мултисекторска соработка во работата со деца во ризик, но и се даваат одговори на некои од клучните прашања кои се важни за нејзино разбирање и успешна примена.

Поимот деца во ризик упатува на тоа дека станува збор за деца со проблеми во однесувањето, агресивни, деца со ниски постигнувања во училиште, деца кои манифестираат деликвентно однесување и други ризични однесувања за време на адолесценцијата (Bašić, 2006).

Во овој труд, поимот деца во ризик се однесува на сите деца кои според Законот за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр.148/13) се или можат да дојдат во допир со законот.

Концептот „Правда за деца“

Концептот „Малолетничка правда“ кој беше доминантен во голем дел од системите во Европа и светот се наоѓа во повлекување, за сметка на него сè повеќе се применува концептот „Правда за деца“. Основната разлика помеѓу овие два концепти е што вториот е поширок и посеопфатен од првиот. Концептот „Малолетничка правда“ ги опфаќа само децата кои дошле во судир со законот, додека концептот „Правда за деца“ ги опфаќа сите деца кои дошле во судир со законот (односно, деца кои биле посочени, обвинети или препознаени како прекршители на кривичниот закон), децата кои се нашле во улога на жртви или сведоци на криминал, како и децата во ризик од вклучување во кривично-правниот систем (дали поради социјалната положба или бидејќи направиле дело кое би се сметало за криминал доколку би биле на возраст на кривична одговорност).

„Правда за деца“ претставува сеопфатен концепт, насочен кон најдобрите интереси на сите деца кои дошле во контакт со правниот и останатите релевантни системи. Тој вклучува различни аспекти, како што се превенцијата, диверзијата, рехабилитацијата, услугите на пружање помош и поддршка и мерките на заштита.

Овој концепт го промовира пристапот според кој во сите постапки во кои децата се вклучени треба да се постапува во најдобар интерес на детето. Секое преземено дејствие мора да биде сторено на соодветен начин, постигнувајќи соодветна рамнотежа со евентуалните нарушувања на човековите права на некои други деца, група на деца или возрасни лица.

Во рамки на овој современ концепт посебно внимание се посветува на активното учество на детето во постапката, односно секое дете да добие шанса да се изрази слободно и целосно во однос на било кое прашање кое се однесува или влијае врз него притоа имајќи ја предвид неговата возраст и зрелост.

За да може да се обезбеди активно учество на детето, нему треба да му се обезбедат соодветни информации. Особено во врска со самиот процес, изборите што му стојат на располагање и можните последици од направениот избор.

Добро структурираните системи за правда за децата, вклучувајќи ги законите, политиките и процедурите претставуваат една од најважните стратегии за подобрување на заштитата на децата во општеството. Затоа, неопходно е креирање услови во рамки на административните и друг вид процедури кои се во најдобар интерес на децата. Ова значи постоење систем кој е сензитивен кон децата и кој ја минимизира траумата, препознавајќи дека детството претставува формативен период во животот на човекот и период во кој индивидуите се многу чувствителни и подложни на влијанија.

Мултисекторски пристап

Мултисекторската соработка претставува партнерство помеѓу власта (централна и/или локална), приватниот профитен и непрофитен сектор, групи и поединци кои заедно дејствуваат со цел да решат одреден/и проблем/и во заедницата. Мултисекторската соработка има капацитет за решавање на сериозни предизвици за чие справување не е доволен ангажманот само на еден сектор. Преку овој вид на соработка се мобилизираат капацитетите на субјекти од различни сектори. На тој начин се користи енергија од повеќе извори и може да се добие повеќе енергија од онаа што ја има секоја поединечна организација. Со други зборови кажано, сеопфатните проблеми бараат и сеопфатни решенија, со цел да се направи значителна промена неопходно е вклучување на повеќе извори на енергија. Ниту еден човек, ниту една организација, ниту еден сектор не може да направи промена од толкав обем колку што би направиле сите заедно (односно сите оние кои се засегнати од проблемот).

Всушност, многу често мултисекторската соработка стапува на сцена дури во моментите кога засегнатите страни или барем една од нив самостојно ќе се обиде да го реши проблемот, но нема да успее во својата намера. Тогаш, станува свесна дека надминувањето на проблемот е можно само преку заедничко и координирано делување помеѓу претставници од неколку различни сектори.

И од терминологски аспект може слободно да се каже дека мултисекторската соработка се заснова на соработка, а не на конкуренција. Погрешен е пристапот кога таа се сфаќа како конкурентски однос помеѓу два или повеќе сектори, кои имаат аспирации да „доминираат“ („владаат“) во одредена ситуација. Дури и во областите кои немаат за цел остварување профит постои еден вид конкуренција и компетитивен однос помеѓу субјектите.

Ваквиот однос е позитивен доколку се сфаќа како насоченост кон обезбедување што повеќе и што подобри услуги за корисниците. Сепак, многу често истиот погрешно се толкува и под него се подразбира конкурентски однос.

Според позитивистичкиот пристап мултисекторската соработка е насочена кон најрационално и ефикасно искористување на ресурсите (капацитети) со цел да се понуди поширок спектар и подобар квалитет на услуги. Соработнички однос кој има за цел здружување на различни субјекти, искористување на нивните индивидуални ресурси во насока на постигнување на заедничка цел. Кооперативен однос во кој субјектите меѓусебно се помагаат и надополнуваат.

За да има успешна соработка неопходно е секој од вклучените субјекти да го знае своето, но и местото, улогата, одговорноста и надлежноста на сите останати субјекти. На тој начин субјектите меѓусебно ќе се надополнуваат и заеднички ќе сочинуваат систем преку кој ќе се обезбедува целосна, навремена, ефикасна и соодветна помош и поддршка на корисниците.

Во спротивно, секое индивидуално однесување, доколку не е координирано со останатите субјекти, ќе води кон сегментарни резултати кои во крајна линија не можат да водат до успешно справување со предизвиците, но и ќе доведат до дуплирање на одредени активности од страна на повеќе субјекти и непотребно трошење на ресурси.

Од друга страна, индивидуалниот приод може да доведе и до создавање на одредени празнини, односно постоење на сегменти кои се важни, но не се опфатени од ниту еден субјект.

Заедничкото работење на различни сектори доведува до добивање различна перспектива во набљудување на појавата, мобилизирање повеќе ресурси, поголема доверба од корисниците, поголема мрежа за помош и поддршка, сеопфатен пристап. Се зголемува ефикасноста затоа што секој субјект ја разбира и почитува улогата и залагањето на останатите, а субјектите меѓусебно се поддржуваат во напорот за постигнување на заеднички поставената цел. Исто така, на овој начин се овозможува користење на поголема експретиза затоа што секој сектор располага со своја база на

информации, знаења, вештини, методи и техники на работа (Crosby&Bryson,2005).

Предноста на овој начин на работа е и тоа што преку него се добива и поширока перспектива, односно мултипрофесионалниот пристап ги поттикнува учесниците да размислуваат пошироко од својот сектор и нивниот агол на гледање на појавата. На тој начин се постигнува повисоко ниво на разбирање на проблемот и развој на нови идеи (Kramer, Parkhurst, and Vaidyanathan, 2009).

Сето ова води и кон обезбедување поголема моќ и авторитет во општеството за да се направи промена. Затоа што различните сектори можат да имаат поголемо влијание за креирање промени, односно некои од нив можат да имаат силно политичко и општествено влијание во одреден момент во однос на некои прашања.

Преку споделување на одговорноста и учество на различни сектори се зголемува и пристапот до поголем број извори за финансирање.

Секој сектор има пристап до различни, по вид и обем, фондови кои доколку се искористат за постигнување на заеднички поставената цел, многу полесно ќе можат да ги обезбедат потребните средства. Во спротивно, пред секој индивидуален обид стои предизвикот како да се дојде до неопходните ресурси.

Други карактеристики на мултисекторската соработка се:

- промовирање и поттикнување на разбирање помеѓу различните партнери, појаснување на сличностите и разликите;
- учење еден од друг;
- поттикнување на заеднички цели и стратегии;
- градење и/или зголемување на меѓусебната доверба;
- подобрување на соработката;
- следење на напредокот (резултатите);

- се обезбедува унифициран пристап и се намалува или целосно елиминира можноста од индивидуални толкувања и пристапи (Simo&Bies,2007);
- секој сектор има своја структура и мрежа на соработници кои можат да бидат ставени во функција на заеднички поставената цел.

Сепак, пред мултисекторската соработка се поставуваат и извесни предизвици, кои доколку навремено и соодветно не се надминат создаваат многу потешкотии во постигнување на заедничката цел. Во овој контекст треба да се каже дека различните сектори може да имаат различна мисија, вредности, мандат (овластување), користат различни стилови и начини на работа и управување, работат врз основа на различни закони и прописи, но и буџети. Сето ова може да води кон различни очекувања за процесот, резултатите, роковите, начините на работа, можните решенија и потенцијалните партнери. Секој систем, во споредба со останатите, има сопствен систем на податоци, правила за нивно користење, техничка опрема и софтвер, различни законски прописи и етички правила.

Исто така, се соочуваат со:

- користење на различна терминологија (Kania&Kramer, 2011);
- постоење стереотипи и предрасуди за некој од останатите сектори (Dawes&Eglene, 2008);
- недоверба во другите, односно колку тие можат да придонесат кон заедничката цел, во нивните мотиви и сл.

Но, и покрај фактот дека постојат одредени предизвици со кои се соочува мултисекторската соработка, сепак неоспорен е фактот дека истата има многу поголем број предности и позитивни резултати, во споредба со индивидуалниот пристап. Ова доаѓа до израз особено кога станува збор за сложени и мултидимензионални појави за кои е неопходно ангажирање на поголем број субјекти и ресурси.

Работа со деца во ризик

Многу животни ситуации кои водат кон судир со законот имаат социјално потекло, односно природа. Децата во ризик многу често се соочуваат со одредени животни потешкотии како, сиромаштија, недостаток на родителска грижа, исклученост од образовниот процес и пазарот на труд, вклученост во нелегални активности како несоодветно однесување, злоупотреба на алкохол, дрога и други психотропни супстанции, проституција и сл.

Кога овие деца ќе дојдат во судир со нормативниот систем, главната цел е да се спречи (превенира) повторно да се јават како прекршители на законот. Покрај ова, системот треба да овозможи справување и надминување и на останатите социјални ризици со кои се соочува малолетникот, но и неговото семејство. Целта е воспоставување на реинтеграција на малолетникот во општеството, преку негова ресоцијализација и поддршка од страна на формалните и неформалните системи од неговото опкружување.

Детското престапништво претставува сложена и мултидимензионална појава, односно динамичка категорија која како резултат на промените во сите сегменти на општествениот систем и самата трпи одредени модификации.

Во обидите да се расветлат причините за појавата на детското престапништво не може да се инсистира на една општа причина или механизам кој предизвикува пореметување во однесувањето на децата, затоа што тоа би било едностран пристап, кој е недоволен за соодветно превенирање, справување и толкување на оваа проблематика. Деликвентното однесување на младите настанува како резултат на пореметување на бројните односи во релациите помеѓу детето и неговата потесна и поширока средина. Во оформувањето на однесувањето на децата и, воопшто, во формирање на нивната личност, влијаат голем број на фактори. Овие фактори можат да имаат заштитно влијание, односно да влијаат во насока на заштита на детето од неповолните и штетни влијанија, или можат да бидат фактори на ризик, односно да ја зголемуваат можноста за појава на

одреден социјален ризик. Заштитните фактори ги амортизираат негативните влијанија и ја зголемуваат отпорноста на поединецот.

Од тие причини поддршката која е насочена кон децата во ризик треба да има индивидуален приод, односно да биде прилагодена на индивидуалните потреби, состојби и потешкотии со кои се соочува секој малолетник одделно.

Преку извршувањето на кривично дело малолетникот врши штетно влијание врз општеството во целина, но и врз одделни негови членови кои се директни жртви на дејствието. Општествените напори, преку своите кривично-правни системи, во минатото беа насочени кон казнување на сторителот на недозволеното дејствие, но во исто време многу малку или воопшто не се обидуваа да ги утврдат направените штети. Исто така, не се идентификуваа ниту причините кои го навеле сторителот да го стори криминалното дело. Современите пристапи и системи го земаат предвид и овој аспект, односно истите се насочени кон прецизно утврдување на направената штета, со цел да се компензира оштетената страна. Од друга страна, бидејќи станува збор за малолетни лица кои сè уште се во фаза на развој се делува во насока на поттикнување на оние кои ја предизвикале штетата, да ги сфатат и прифатат ефектите кои ги предизвикале со стореното дело, давајќи им можност за надоместување на предизвиканите последици.

Овој пристап го поттикнува сторителот да ги сфати последиците кои ги претрпеле жртвата и заедницата, и дека треба да преземе одговорност за она што го има сторено. Одговорот на општеството е во насока на менување на однесувањето на сторителот, не само негово санкционирање, како и компензирање на жртвите за претрпената штета (што порано не беше случај).

Од тука може да се каже дека, иако санкционирањето е еден од аспектите, акцентот во постапката се става врз надоместување на штетите и повредите предизвикани со делото, здравување на жртвата и/или заедницата и обезбедување целосна реинтеграција на сторителот.

Сепак треба да се потенцира дека дел од одделните системи во земјите во Европа не се опремени ниту менаџирани во насока да можат сами да ја исполнат оваа сложена задача, затоа неопходно е да работат заедно со останатите сектори. Доколку недостасува соработка помеѓу различните сектори, индивидуалните интервенции ќе ја испуштат можноста да обезбедат одржлива промена во однесувањето на децата, околностите и средината.

Формалните кривично-правни системи често се премногу ригидни, трони не одговараат на потребите на децата кои често се престапници за првпат или не се сериозни престапници. Затоа, интенцијата на современите пристапи е да се избегне жигосувањето коешто обично е поврзано со прогонот и контрапродуктивните аспекти на многу традиционални санкции. Фокусот треба да биде кон рехабилитација, реинтеграција и намалување на можноста за повторни престапи.

Имајќи ја предвид комплексноста на проблемот и неговата мултифакторска условеност, нужно се наметнува и потребата од мултидимензионален пристап за негово надминување.

Клучни актери кои се вклучени во работа со деца во ризик, но и поконкретно во делот на превенција и справување со детското престапништво се:

- **Образовниот систем** - Имајќи предвид дека децата голем дел од денот го минуваат на училиште, она што таму се случува има огромно влијание врз нивниот развој. Од тие причини во рамки на образовниот систем треба да се дизајнираат мерки и активности кои ќе ги насочат децата кон развивање на нивните индивидуални способности, како и промовирање и усвојување позитивни вредности и стилови на однесување. Притоа не заборавајќи ја и неговата важна улога во обезбедување помош и поддршка на децата кои веќе се наоѓаат во ризик и нивните семејства.
- **Здравствениот систем** - претставува важна алка во превенција на детското престапништво затоа што преку него

се следи, но и поддржува физичкиот и менталниот развој на децата.

- **Општините** (единиците на локална самоуправа) –преку надлежностите кои ги имаат во голем број области треба да се грижат за благосостојбата на своите граѓани и да создадат услови за нормален раст и развој на децата, притоа креирајќи амбиент во кој децата ќе можат да развијат позитивни вредности и ќе можат да ги искористат своите потенцијали. Преку општинските совети за превенција на детско престапништво, но и преку останатите институции, мерки и механизми кои ги имаат на располагање општините претставуваат многу важна алка во сузбивањето на оваа општествено негативна појава.
- **Социјална заштита**–претставува клучен субјект во работата со деца во ризик. Анализата на законската регулатива покажува дека најголем број мерки и активности се преземаат токму во рамките на овој систем. Институциите за социјална заштита се вклучени во сите фази, односно од моментот на утврдување на околностите во кои е сторено делото, причините кои довеле до тоа сторителот да направи одредено дело, помош и поддршка во текот на подготвителната и судската постапка, како и во спроведување на изречените мерки, притоа не заборавајќи ја нивната улога и во превентивните активности. Од тука може слободно да се каже дека станува збор за широк спектар на активности кои се преземаат од страна на мултипрофесионалните тимови во рамки на системот за социјална заштита кои имаат за цел превенција и успешно справување со проблемот на детско престапништво.
- **Министерство за внатрешни работи** – полицијата најчесто се наоѓа на првата линија од субјектите кои се вклучени во системот за правда за децата, односно преку нив малолетните сторители на кривични дела го имаат првиот контакт со системот. Затоа, помеѓу останатото, овој субјект игра значајна улога во оваа област и истиот не треба да се фокусира исклучиво на репресивните мерки, туку на развивање нови и

унапредување на постоечките механизми и техники за превенирање, рано откривање и навремено и соодветно интервенирање со деца во ризик.

- **Јавното обвинителство** – претставува клучна институција во поведување на подготвителна постапка до судијата за деца на надлежниот суд, иницирање на кривична постапка против малолетниците, примена на мерки на одвраќање (да не се поведе постапка пред судот) и медијација. Во постапката за дејствија што со закон се предвидени како кривични дела овластен тужител е само јавниот обвинител (член 89 Законот за правда за децата „Службен весник на Република Македонија“ бр.148/13).
- **Суд–судскиот систем** е особено важен затоа што во него се одвива постапката со која се утврдува одговорноста на малолетниците и се изрекуваат мерките кон нив. Од утврдување на околностите и како резултат на тоа изрекување на соодветни мерки, во голем степен зависи понатамошниот тек на работа со малолетниците.

Кога се зборува за мултисекторската соработка во работата со деца во ризик мора да се укаже на фактот дека во дел од земјите од Европа постојат примери на недостаток на доверба и почит помеѓу полицијата, системот за социјална заштита, јавното обвинителство и судскиот систем.

Со цел надминување на оваа состојба потребно е:

- да биде официјално и соодветно препознаена потребата и улогата на секој од инволвираните субјекти;
- јасно поставување на обврските и надлежностите на секој субјект, со цел елиминирање на можноста за дуплирање на одредени постапки, но и оставање празнини во постапувањето;
- обезбедување соодветна обука за постапување и примена на формите на меѓусебна соработка;
- обезбедување соодветни ресурси (човечки и материјални) за исполнување на оваа сложена задача;

- воведување на мултипрофесионални средби на сите нивоа со цел споделување на позитивните искуства, но и разговарање за предизвиците со кои се соочуваат и изнаоѓање начини за нивно соодветно и навремено надминување. Промовирање на позитивни примери на соработка и начини на подобрување на соработката.

Кога станува збор за децата во ризик, сите современи пристапи ја потенцираат потребата од мултидисциплинарен пристап, како гаранција за задоволување на најдобрите интереси на децата. Во овој контекст, треба постојано да се поттикнува блиската соработка помеѓу стручните лица кои работат со децата, со цел да се обезбеди целосно разбирање на нивните лични потреби.

Мултисекторската соработка подразбира дека детето навремено ќе добие целосен пристап до сите услуги кои му се потребни и ќе биде ослободено од повеќекратни проценки.

Заклучок

Ниту еден сектор, без оглед на неговите капацитети и ефикасност, не може самостојно да го превенира и успешно да се справи со детското престапништво. Особено кога станува збор за проблем кој има мултифакторска условеност, односно најчесто настанува како резултат на влијанието од повеќе фактори. Кога ќе се разберат причините кои доведуваат до оваа општествено негативна појава ќе може да се види дека и одговорите за успешно справување со неа треба да навлегуваат, односно произлегуваат од различни сектори. Но активностите на субјектите не треба да бидат индивидуално програмирани и димензионирани, туку да бидат систематски, сеопфатни, координирани и насочени кон обезбедување на најдобрите интереси на детето.

Литература

- Bašić, J. (2006). Rizična ponašanja i prevencija – Sistem preveniranja socijalnog isključivanja mladih, Zenica: Islamski pedagoški fakultet – Zenica.
- Crosby, B.C. & Bryson, J.M. (2005). A Leadership Framework for Cross-Sector Collaboration. *Public Management Review* V7:2, 177-201.
- Dawes, S. S. & Eglene, O., (2008). New models of collaboration for delivering government services: A dynamic model drawn from multi-national research. Center for Technology in Government University at Albany/SUNY.
- Димитријоска, С. (2012). Социјална работа со малолетни сторители на кривични дела. Филозофски факултет, Скопје.
- Gidens, Entoni (2003): Sociologija, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Hrnčić, J. (2009), Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ignjatović, Đ. (2005) Kriminologija: Službeni glasnik, Beograd.
- Kania, J. & Kramer, M. (2011). Large-scale social change requires broad cross-sector coordination, yet the social sector remains focused on the isolated intervention of individual organizations. *Collective Impact. Stanford Social Innovation Review*, viewed 10 December 2014, http://www.ssireview.org/articles/entry/collective_impact.
- Kramer, M., Parkhurst, M., and Vaidyanathan, L., (2009). Breakthroughs in Shared Measurement and Social impact, FSG.
- Simo, G. & Bies, A.L. (2007). The Role of Nonprofits in Disaster Response: An Expanded Model of Cross-Sector Collaboration Part II—The Responders: Official and Grassroots Actors in the Aftermath of the Hurricane. *Public Administration Review* December Special Issue
- Weiss, B. (2008). An Assessment of Youth Violence Prevention Activities in U.S.A. Cities. Southern California Injury Prevention Research Center, UCLA School of Public Health: Los Angeles.
- Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија” бр.148/13).